

УДК595.771(477.87)

Дяченко І.Б., здобувач[©]

Ужгородський національний університет

ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОМЕРЕЖІ РЕГІОНУ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

В статті розглядаються окремі аспекти екологічної безпеки, здатності ландшафтів регіонів Українських Карпат, в тому числі й екологічної мережі до самовідновлення. Здійснено порівняльний аналіз техногенного впливу на ландшафти регіонів АР Крим та Карпат України, а також екологічної мережі України та Закарпатської області.

Ключові слова: екологічна безпека, ландшафти, регіони Українських Карпат, екологічна мережа, техногенний вплив.

Вступ. Багатофункціональність землі як природного ресурсу і об'єкта регулювання зумовлює необхідність урахування всіх взаємозалежних аспектів землекористування (економічних, екологічних, соціальних тощо), а також особливостей впливу кожного виду використання землі на її природні властивості. Враховуючи, що земля є складовою і невід'ємною частиною природних екосистем, де діють об'єктивно існуючі екологічні закони і правила, які забезпечують єдність і взаємозалежність організмів і середовища, збереження біологічного і ландшафтного біорізноманіття, ігнорування яких призводить до виникнення негативних наслідків.

Основні тенденції змін, що виникають в часі і просторі під впливом природно-історичних процесів і господарської діяльності людей простежуються по трансформації складу і структури земельного фонду за категоріями і видами земель. Екологічна стабілізація ландшафтів шляхом встановлення збалансованого співвідношення природних і антропогенно змінених земель, а також розвитку рекреаційного та санаторно-лікувального потенціалу є одним з важливих напрямів подальшого землекористування в Україні та її регіонах. Важливу роль в екологічній стабілізації ландшафтів та екологічній безпеці природокористування відіграє відновлення екомережі країни і, особливо Закарпатської області.

Екологічна безпека згідно з схваленою Верховною Радою України „Концепцією національної безпеки України” розглядається як невід'ємна частина її національної безпеки. Серед багатьох питань пов'язаних із забезпеченням екологічної безпеки, актуальним завданням залишається розробка стратегії оптимізації природокористування в умовах ринкових перетворень. Тому, сьогодні як ніколи, гостро стоїть проблема збереження біологічного різноманіття України та її регіонів від подальшої деградації

земельних ресурсів та відновлення його до прийняттого рівня. Ключовим елементом у досягненні збереження біорізноманіття і раціонального використання біологічних ресурсів є відновлення екомережі та створення природоохоронних (заповідних) територій де лімітуються або зовсім виключається господарська діяльність.

Теоретико-прикладним аспектам формування і розвитку екологічної мережі та природно-заповідного фонду присвячені наукові дослідження та публікації вітчизняних науковці: І. Ф. Бінько, В. М. Геєць, З. В. Герасимчук, В. А. Голян, Б. М. Данилишин, В. С. Кравців, В. П. Мікловда, М. І. Пітюлич, М. А. Хвесик, В. Т. Шлемко.

Матеріал і методи. Методологічна основа дослідження базується на прийомах економічних досліджень: метод наукової абстракції, діалектичний метод досліджень процесів і явищ у їх взаємозв'язку і розвитку, системно-структурного аналізу.

Метою статті є висвітлення актуальних проблем екомережі та її взаємозв'язок з екологічною безпекою регіону. У роботі використано методи аналізу, синтезу та експертні оцінки автора.

Структура статті побудована таким чином: в першому розділі розглянуто концептуальні підходи щодо формування національної екологічної безпеки; в другому – здійснено порівняльний аналіз екологічної мережі України та Закарпатської області.

Результати дослідження. Сучасний розвиток теорії економіки природокористування та охорони навколишнього природного середовища, зокрема на основі відновлення і розвитку екологічної мережі, має певну продуктивну історію і вагомі здобутки. Відмітимо, що сучасний етап розвитку продуктивних сил характеризується високим ступенем їх конфліктності з навколишнім середовищем. Ця конфліктність досягає рівня, що перешкоджає подальшому вдосконаленню науково-виробничого потенціалу суспільства і створює загрозу життєдіяльності. Оцінити таку загрозу можна, визначивши й аналізуючи показники екологічної безпеки регіонального розвитку.

Показники екологічної безпеки регіонального розвитку диференціюються на показники соціально-економічного, екологічного та нормативного змісту. Перша група відображається параметрами оцінки соціально-економічних характеристик регіонального розвитку, що втілюються, зокрема, у показниках природоохоронної діяльності, залучення та використання коштів на реалізацію попереджувальних заходів, ліквідацію наслідків надзвичайних екологічних ситуацій, штрафів та позовів відповідно до чинного природного законодавства. Показники екологічного змісту пов'язуються з безпекою території, як сукупністю певних природних та соціально-економічних властивостей і більш детально розглядаються у низці робіт наприкінці 90-х років минулого століття [1, 2].

З. В. Герасимчук [4] розглядає екологічну безпеку як стан рівноваги екобіогеоценозу, при якому він здатний протистояти змінним умовам

середовища в часі зберігаючими (відновлюючими) свою якісну своєрідність та кількісну цілісність. На думку С. В. Хлобистова [5], екологічна безпека являє собою комплекс явищ, дій, процесів, що забезпечують екологічний баланс, який дозволяє здійснювати розвиток продуктивних сил на максимально ефективній основі. Найбільш стійкими, на нашу думку, екосистемами щодо збереження (відновлення) є території природно-заповідного фонду, лісів I групи і полонин.

З погляду господарських інтересів територія має тим більшу корисність, чим вища здатність природних й антропогенних ландшафтів протистояти техногенному забрудненню, що визначає напрямки й масштаби їх господарського використання. Здатність ландшафтів регіону Українських Карпат до самовідновлення характеризує табл. 1.

Таблиця 1

Здатність ландшафтів регіонів Українських Карпат до самовідновлення*

Регіони (області) Українських Карпат	Здатність ландшафтів до самовідновлення, % території				
	I	II	III	IV	V
Закарпатська	81,0	-	19,0	-	-
Івано-Франківська	52,6	18,2	29,2	-	-
Львівська	16,3	27,1	56,6	-	-
Чернівецька	22,6	22,9	54,5	-	-
Довідково: Україна	4,5	32,0	25,3	35,0	3,2

*Джерело: [3, с. 627].

Інтенсивною здатністю протистояти техногенному впливу, серед аналізованих регіонів, характеризується Закарпатська область, оскільки 81,0 % її території відноситься до I класу самовідновлення, в той час як в цілому по Україні до цього класу відноситься тільки 4,5 % території. При цьому в 4 і 5-у класах небезпечними в екологічному відношенні щодо здатності ландшафтів до самовідновлення такі території в регіоні відсутні, в той час як в Україні їх припадає відповідно 35,0 та 3,2 %.

Здатність ландшафтів до самовідновлення залежить від типу техногенного впливу на них, який визначається напрямами із специфікою галузевих виробничих процесів. Основний тип техногенного впливу АПК визначається високим рівнем сільськогосподарського освоєння земель (перевищує 70 % території держави), що обумовлене високим потенціалом ґрунтової родючості земельних ресурсів України. Обсяг сільськогосподарського виробництва забезпечується в основному за рахунок збільшення розораності площі сільгоспугідь меншою мірою – ощадним використанням земельних ресурсів, меліорації земель, застосуванням хімічних засобів захисту й іншими заходами збереження врожаю [3, с. 630].

Дослідження режиму агрохімічного тиску на сільськогосподарські ландшафти, виявило значні розходження в режимі застосовуваних засобів по регіонах, що обумовлені в основному спеціалізацією виробництва. На фоні гірських регіонів України стосовно техногенного впливу на ландшафти особливо виділяється Закарпатська область (табл. 2).

Таблиця 2

Техногенний вплив на ландшафти регіонів АР Крим та Карпат України*

Аналізовані регіони	Площа впливу від загальної, %	Середньорічні навантаження, кг/га		Індекс самоочищення, J	Індекси територіального зосередження виробництва (локалізації населення)		
		пестициди	мінеральні добрива		населення	промисловість	АПК
АР Крим	68,3	2,5	12	0,38	0,84	0,79	1,09
<i>Карпатський</i>	52,3	1,0	47	-	1,13	1,01	1,25
Закарпатська	34,0	0,9	33	0,78	0,83	0,58	0,87
Івано-Франківська	53,7	0,8	35	0,73	1,07	1,07	1,28
Львівська	57,7	1,1	65	0,62	1,17	0,91	1,33
Чернівецька	63,4	1,0	45	0,63	1,47	0,62	1,47

* Джерело: [7, с. 85-86].

Аналіз показників табл. 2 свідчить, що, *по-перше*, найменша площа техногенного впливу на ландшафти припадає на Закарпатську область (34,0, в той час як Карпатському економічному районі цей показник сягає 52,3 %, а в АПК – 68,3 %). *По-друге*, Закарпатська та Івано-Франківська області мають найменші середньорічні навантаження щодо пестицидів (кг/га), в тому числі й по мінеральних добривах. Відмітимо, що на території Закарпатської області значні навантаження на ландшафти низинної природноеконімічної зони, на яку припадає понад 60 % ріллі, були зосереджені значні маси шкідливих речовин, зокрема преміксів, які на даний час вивозяться з території регіону.

По-третє, в Закарпатській області найвищий індекс самоочищення, в той час як по АР Крим цей показник удвічі нижчий. *По-четверте*, аналогічна ситуація і щодо індексів територіального зосередження виробництва, стосовно якого найнижчі показники на Закарпатті.

Проведені дослідження свідчать, що в Закарпатській області є найсприятливіші передумови для створення і становлення екомережі в зв'язку з найменшою щільністю населення, розораністю земель, розвитком промисловості, наявністю автодоріг тощо.

Процес створення екомережі є достатньо складним і тривалим, оскільки вимагає поєднання й оптимізації багатьох елементів природної і соціальної сфер. Це перша в Україні системна форма охорони природи, головною метою якої є відновлення природної територіальної і функціональної цілісності екосистем у поєднанні зі збалансованим їх використанням. Правовою основою формування національної екологічної мережі є чинне природоохоронне законодавство (Закони України „Про охорону навколишнього природного середовища”, „Про охорону земель”, „Про природно-заповідний фонд України”, „Про тваринний світ”, „Про рослинний світ”, а також Земельний, Лісовий і Водний Кодекси України) з урахуванням положень міжнародних конвенцій про водно-болотні угіддя (1971 р.), про охорону всесвітньої культурної і природної

спадщини (1972 р.), про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 р.), про захист Чорного моря від забруднення (1992 р.), про охорону біологічного різноманіття (1994 р.), про охорону та відтворення транскордонних водотоків та міжнародних озер та Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного біорізноманіття (1995 р.) [3, с. 253].

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр. визначено земельні угіддя, що є складовою екомережі. У цьому відношенні найбільш сприятливі передумови для створення екомережі має Закарпатська область (табл. 3).

Таблиця 3

Екологічна мережа України та Закарпатської області**(на 1 січня 2009 р.)*

Назва угідь	Україна		Закарпатська область	
	тис. га	частка від загальної площі країни, %	тис. га	частка від загальної площі країни, %
Усього земель (територія)	60354,8	100,0	1275,3	100,0
<i>в т.ч. землі екомережі:</i>				
сіножаті	2416,2	4,0	95,2	7,5
пасовища	5501,8	9,1	130,5	10,2
ліси та інші лісовкриті площі, всього	10570,1	17,5	724,1	56,8
радіоактивно забруднені землі, що не використо-вуються в господарстві	136,0	0,2	-	-
відкриті заболочені землі	978,0	1,6	0,9	0,1
відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1180,8	2,0	15,0	1,2
землі під водою, всього	2422,5	4,0	18,3	1,4
Разом земель екологічної мережі	23205,4	38,4	984,0	77,2

*Розраховано за джерелом: [9, с. 536, 120; 8, с. 158, 517].

Дослідження свідчать (табл. 3), що в Україні до земель екологічної мережі відноситься 38,4 % до загальної території, а в Закарпатській області – 77,2 %. Найбільша частка екологічної мережі в регіоні припадає на ліси та інші лісовкриті площі (56,8 % до всіх земель), в той час як в Україні – 17,5 %. Закарпатська область вигідно виділяється на фоні України щодо наявності в екологічній мережі значних площ сіножатей та пасовищ (відповідно 7,5 та 10,2 %), а в Україні на їх частку припадає 4,0 та 9,1 % до площі всіх земель.

В Закарпатській області незначна кількість земель під водою (1,4 % до усіх земель), а в Україні таких земель 4,0 %. Водночас, на території регіону значні запаси води в підземних озерах та родовищах мінеральних вод, а тому, на нашу думку, підземні озера доцільно перевести у природно-заповідний фонд з метою недопущення їх забруднення від антропогенного впливу.

Висновки. Вважаємо, що в умовах транскордонного співробітництва необхідно здійснити процес створення екологічної мережі в межах Карпатської гірської системи (Карпатського Єврорегіону) з метою відновлення природної територіальної і функціональної цілісності екосистеми у поєднанні зі збалансованим її використанням.

Створення екологічної мережі в рамках Карпатської гірської системи є важливим етапом розвитку природоохоронної справи, одним із факторів інтеграції нашої держави до європейської системи співробітництва у цій сфері, а також обов'язковим елементом на шляху реалізації Концепції сталого розвитку України та її прикордонних регіонів.

Подальші наукові розробки стосуватимуться досліджень проблем створення екокоридорів на землях екологічної мережі, в тому числі природно-заповідного фонду в умовах розширення ЄС на Схід та в контексті сталого соціально-економічного й екологічного розвитку регіону.

Література

1. Boon P.J. and Howell D.L. Freshwater Quality: Defining the Indefinable? – Edinburgh: Scottish Natural Heritage, 1997. – 176 p.
2. Stewart L., Hanley N. and Simpson L. Economic Valuation of the Agri-Environment Schemes in the United Kingdom // Report to: H.M. Treasury and the Ministry of Agriculture Fisheries and Food. – 1997. – 293 p.
3. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / Під загальною редакцією чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. К. : ЗАТ „Нічлава”. 2006. – 704 с.
4. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації : [монографія]. – Луцьк : Надстир'я. – 2001. – 528 с.
5. Хлобистов Є. В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України : Автореф. дис. ... доктора екон. наук : 08.08.01 / РВПС України НАН України. – К., 2005. – 34 с.
6. Данилишин Б. М. Економіка природокористування : [підручник] / Б. М. Данилишин, М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : «Кондор», 2009. – 465 с.
7. Проблеми структурної перебудови економіки України / під ред. С. І. Дорогунцова, Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – С. 85-86.
8. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. Київ. Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агентство”. – 2009. – 566 с.
9. Статистичний щорічник Закарпаття за 2008 / Головне управління статистики у Закарпатській області / за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2009. – 559 с.

Summary

Dyachenko I. B.

RENEWAL REGIONAL EKOLOGICAL NETWORK IN NATIONAL ENVIRONMENTAL SAFETY

The article deals with some aspects of environmental security, the ability of regional landscapes of the Ukrainian Carpathians, including the ecological network to heal itself. The comparative analysis of human impact on landscapes of the region Crimea and Carpathian Ukraine as well as ecological network in Ukraine and Transcarpathia.

Keywords: *environmental security, landscapes, regions of the Ukrainian Carpathians, ecological network, technogenic impact.*

Стаття надійшла до редакції 16.09.2010